

/ В. С. Горський. – К., 2001. – 236 с.

4. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? /Ж. Делез, Ф. Гваттари : пер. с франц. и послесловие С. Н. Зенкина. – С.-Пб.: Алетейя, 1998. – 288 с.

5. Лосев А. Ф. Дерзание духа /А. Ф. Лосев. – М., 1988. – 366 с.

6. Прокопович Ф. Промова про заслуги наук, що прирівнюються до заслуг зброї /Ф. Прокопович // Філософська думка. – 1982. – № 1. – С.77–82.

7. Новиков К. Е., Счастливец Р. Л. Специфика философской интерпретации и проблемы перевода. Обзор / К. Е. Новиков, Р. Л. Счастливец // Вопросы философии. – 1999. – №11. – С.42 – 43.

8. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления : пер. с нем. В. В. Библихина / М. Хайдеггер. – М.: Республика, 1993. – 448 с.

9. Черепанова С. О. Філософія освіти. Світоглядно-гуманітарний вимір: людина-наука-культура-мистецтво-стиль мислення: монографія / С. О. Черепанова. – Львів: Світ, 2011. – 408 с.

Чернега Тетяна Миколаївна - кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії, історії і політології ОДАУ

УДК: 113/119:572

ДО ПРОБЛЕМИ З'ЯСУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНИХ СВИТОГЛЯДНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ АНТРОПНОГО КОСМОЛОГІЧНОГО ПРИНЦИПУ

Мета роботи: проаналізувати взаємозв'язок та відмінність існуючих світоглядних інтерпретацій теорії антропного космологічного принципу. Особлива увага приділяється таким сучасним філософським підходам щодо трактування останнього, як синергетика, парадигма еволюціонізму, теорія «космічної інфляції», холізм та редуціонізм у процесі пізнання Всесвіту, парадигма антропоцентризму в контексті різноманітних філософських вчень, науковий креаціонізм, православна телеологія.

Ключові слова: антропний космологічний принцип, антропоцентризм, синергетика, глобальний еволюціонізм, принцип Коперніка, релятивізм, космологія, динамічна система, парадигма креаціонізму, квантова механіка, інформаційний психофізичний монізм, телеологічний аргумент, креативний закон розвитку Всесвіту

К ПРОБЛЕМЕ ОСОБЕННОСТЕЙ СОВРЕМЕННЫХ ИНТЕРПРЕТАЦИЙ АНТРОПНОГО КОСМОЛОГИЧЕСКОГО ПРИНЦИПА

Цель работы: проанализировать взаимосвязь и отличие существующих мировоззренческих интерпретаций теории антропного космологического принципа. Особенное внимание уделяется таким современным философским подходам относительно объяснения последнего, как синергетика, парадигма эволюционизма, теория «космической инфляции», холізм и редуціонізм в процессе познания Вселенной, парадигма антропоцентризма в контексте разнообразных философских учений, научный креаціонізм, православная телеологія.

Ключевые слова: антропный космологический принцип, антропоцентризм, синергетика, глобальный эволюционизм, принцип Коперника, релятивизм, космология, динамическая система, парадигма креаціонізма, квантовая механика, информационный психофизический монізм, телеологический аргумент, креативный закон развития Вселенной

The headline of the article: analysis of existing worldview-based interpretations of the theory of anthropic cosmological principle

Key words: anthropic cosmological principle, anthropocentrism, synergetics, global evolutionism, Copernican principle, relativism, cosmology, dynamical system, creationism, quantum mechanics, informational psychophysical monism, teleological argument

Актуальність існуючих світоглядних інтерпретацій теорії антропного космологічного принципу

полягає передусім у тому, що істинність останнього підтверджують дані природничих наук, які переконливо свідчать про те, що всі рівні мікро-, макро- та мегасвіту розумно організовані та співвідносяться між собою. Крім того, розвиток природничих наук в постнекласичну добу характеризується наявністю певних інтеграційних процесів між матеріальним, біологічним, моральним та духовним, призводить до поєднання релігійних та наукових висновків, в першу чергу це стосується питань взаємовідношення людини та Всесвіту. З 70-х років XX століття принцип Коперніка поступився антропоному космологічному принципу, ідея існування численних світів на початку XXI століття розглядається, зокрема, в контексті православної телеології, а наукові дослідження у відповідній інтерпретації аналізуються як підстава для ствердження істинності креаційної парадигми. Для постнекласичної науки особливе значення має інформаційний підхід, в парадигмі якого інтерпретація антропоного принципу полягає в тому, що при наявності будь-яких початкових умов у Всесвіті почнуть виникати складні структури, тому що у відповідності з концепцією інформаційного психофізичного монізму, внутрішня інформація Всесвіту зв'язує світ в єдине ціле. Крім того, слід підкреслити, що проблема антропоного космологічного принципу є варіантом розвитку теорії антропоцентризму в другій половині XX – на початку XXI століття.

Актуальність аналізу антропоцентричної теорії, зокрема у її сучасних модифікаціях (біоцентризм, екоцентризм, антропний космологічний принцип тощо) обумовлюється багатьма факторами. По-перше, позиція людини, її ставлення до світу та самої себе не можуть бути іншими, ніж антропоцентричними, адже антропоцентрична свідомість у її класичному вигляді і сьогодні стосується всіх сфер діяльності людини (проблема людина – природа, екоцентризм, існування єдиної глобальної екологічної системи). По-друге, процеси глобалізації, європейської економічної інтеграції, екуменізму можуть призвести до нехтування інтересами людини як такої, її унікальності, неповторності та космічної значущості. По-третє, актуальність антропоцентризму обумовлюється існуванням і такої проблеми, як людська особистість – потенціальний соціальний світ, в центрі якої є твердження про те, що цей світ є продуктом такого соціального процесу, який знаходиться всередині та передбачає існування саморуху структур особистості як функціонального органу людського організму.

Серед вітчизняних дослідників антропоного космологічного принципу релігійної версії дотримуються наступні автори: о. Славомир Ян Стасяк, о. Роберт Завіла, К. Буфеев, еп. Василій Родзянко, Л. Шашкова, Е. Морозова, І. Климик, А. Осипов, О. Мумриков, Я. Бондарчук, В. Гоманьков та інші. Наукову підтримують Т. Берзіна, А. Дронов, О. Колтачихина, Н. Оспанова, І. Дичко тощо. Філософське трактування антропоного космологічного принципу відображується у працях таких дослідників, як Д. Мартинов, В. Казютинський, І. Климишин, Л. Науменко, Ю. Сачков, Ю. Балашов та ін.

В представленому дослідженні були проаналізовані новітні наукові праці з вказаної вище проблематики наступних авторів: І. А. Климишина (Фрагменти космології. Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ, Видавець Третяк І. Я. 2012. – 124 с.); І. Дичко (Антропний принцип у Всесвіті // Рідний край – 2012. № 2 (27) – с. 54-57); Н. К. Оспанової (Антропный принцип с позиций палеонтологических и биологических данных // Труды Института геологии Академии наук Республики Таджикистан. Нов. Сер. Вып. 8. Душанбе: Дониш, 2009. – с. 24 - 41); О. Мумрикова (Космогония и космология: альфа, омега и предельные вопросы // <http://www.bogoslov.ru/text/3107623.html>); А. И. Осипова (Путь разума в поисках истины. Краматорск, Издательство «Тираж - 51», 2009 – 386 с.); І. Климика (Антропный принцип во Вселенной: попытка православного осмысления) // <http://www.bogoslov.ru/text/256660.html>; Л. О. Шашкової (Антропна перспектива науки та її богословські інтерпретації) // <http://www.info-library.com.ua/books-text-11398.html>; Огінової І. О. та О. Є. Пахомова. (Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі): підручник.) Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2011. – 540 с.; О. Ю. Колтачихиною (Ж. Леметр та його теорія Великого вибуху (до 80-річчя створення)) // Наука та наукознавство. – 2011. – № 2. – с. 143-155.

Дана стаття присвячується обґрунтуванню наявності загального та особливого між існуючими світоглядними інтерпретаціями теорії антропоного космологічного принципу. Автор формулює та поступово розкриває наступні завдання даної статті:

1. проаналізувати існуючі наукові підходи щодо розуміння сутності теорії антропоного космологічного принципу;

а) антропоцентризм та становлення антропоного принципу;

б) антропний принцип з позицій еволюціонізму;

в) антропний принцип в контексті креаційних досліджень.

2. проаналізувати існуючі світоглядні інтерпретації щодо розуміння сутності теорії антропного космологічного принципу;

- а) антропний принцип з позицій синергетики;
- б) інтерпретація антропного принципу в парадигмі інформаційного психофізичного монізму.

3. охарактеризувати прояви дії антропного принципу в світобудові з точки зору теології;

- а) обґрунтувати наявність зв'язку між філософськими та релігійними інтерпретаціями антропного космологічного принципу;
- б) проаналізувати антропний космологічний принцип у світлі християнського антропоцентризму;
- в) з'ясувати, чому деякі православні богослови вважають антропний космологічний принцип обмеженим;
- г) охарактеризувати зв'язок сучасних богословських інтерпретацій сутності та значення основного питання філософії з теорією антропного космологічного принципу.

Відомо, що ідея єдності людини та Всесвіту здавна розроблялася в різноманітних космологічних теоріях. Взагалі, становлення теорії антропного космологічного принципу безпосередньо пов'язане з філософськими світоглядними орієнтирами антропоцентризму. Так, розглядаючи антропоцентризм в контексті різноманітних філософських вчень, слід згадати передусім філософську ідею взаємозв'язку людини й Всесвіту, висунуту ще в античності й розвинуту плеядою філософів і натуралістів (Протагор, Анаксагор, Бруно, Ціолковський, Вернадський, Чижевський, Тейяр де Шарден, Ф. Крік, Фрімен Дайсон, Ф. Хойл та ін.). На відміну від західноєвропейської філософської традиції у східних філософських вченнях, як відомо, ідея єдності людини і Всесвіту приймала форму так званої розчинності людини у Всесвіті. Взагалі, антропний принцип припускає як релігійну, так і наукову інтерпретацію. Відповідно до першої, антропні характеристики Всесвіту виглядають як підтвердження віри у творця. «Унікальність, глибина та одночасно крайня лаконічність біблійної космогонії у порівнянні з натуралістичною язичницькою міфологією та філософськими концепціями зовсім очевидна: особистий Бог, керуючись любов'ю, викликає світ з небуття, творить його з «нічого». При цьому автор Шестоднева під впливом Духа Святого, часто в особливому, полемічному контексті використовував «космогонічну мову», притаманну Близькому Сходу. Аналогічно і космологія Аристотеля багато в чому була сприйнята християнством як натурфілософська картина світу, звичайно, в тих «зовнішніх» моментах, які не входили в протиріччя з церковним віровченням» [1:1]. У добу Відродження на підставі гуманізму формуються основи сучасного антропоцентризму, який взагалі є світоглядним орієнтиром вищевказаної доби. Всесвіт став предметом дослідницького інтересу, з'являлись натуралістичні вчення про нескінченність і нестворенність світу. Цьому сприяли й епохальні відкриття (особливо геліоцентрична концепція М. Коперніка), винаходи XV-XVI століть, розвиток нових галузей промисловості. Істотною рисою філософії Відродження, як і всієї культури тієї доби, був гуманізм, у якому виразилися різнобічні запити людської особистості. «На межі XIX-XX ст. проблема єдності людини і Всесвіту стала все більше привертати увагу природознавців, що майже відразу призвело до появи формулювань, які є дуже близькими до сучасних версій АП. Зрозуміло, що крім формулювань, важливим також є концептуальне тло, на якому розкривається їх сенс, - наукова картина світу. Оскільки протягом XX століття це тло радикально змінилося, сучасні трактування АП є сутнісно багатшими, ніж його ранні формулювання...» [2:4]. Антропний космологічний принцип – це положення, яке стверджує привілейоване місце людини у Всесвіті, що слідує з існуючого взаємозв'язку світових констант (швидкість світла, постійне тяжіння, постійна Планка, маси протона й електрона тощо). Зміна констант у незначних межах настільки змінює умови існування Всесвіту, що життя в ньому стає неможливим. Отже, існування "спостерігача" у Всесвіті накладає певні обмеження на фізичні закони і спостережувані властивості Всесвіту. Ця залежність між життям (між існуванням спостерігача) і спостережуваними властивостями Всесвіту й дістала назву "антропний принцип". На думку В. В. Казютинського, має сенс говорити про три етапи в історії розвитку антропного космологічного принципу: дорелятивістський, макроскопічно-релятивістський та сучасний. Перший етап пов'язується з працями Уоллеса, який поставив собі за мету заново обґрунтувати астрономічний антропоцентризм, від якого у свій час відмовилася копернікіанська революція. «М. Коперник (1473–1543) позбавив Землю привілейованого місцеположення, але в уявленнях мислителів тієї епохи Всесвіт обмежувався Сонячною системою (на той час орбітою Сатурна), а ставлення до зір було таке, як і в античні часи: вважалося, що Сонячна система оточена сферою нерухомих зірок» [3:54]. Крім того, Уоллес доводив, що можливість виникнення життя у Всесвіті залежить від великої кількості умов. Наукова позиція заснована на тезі про принципову можливість природного існування безлічі світів, у яких втілюються всілякі комбінації фізичних

параметрів і законів. При цьому в одних світах реалізуються найпростіші стаціонарні фізичні стани, в інших же можливе формування складних фізичних систем — зокрема, й життя в його різноманітних формах. А оскільки життя існує, значить наш Всесвіт «приспосований» до нього. Другий етап розробки антропоного космологічного принципу відноситься до 50-60-х років минулого століття, коли такими вченими, як А. Л. Зельманов та Г. М. Ідліс розробляються теорії про конкретні макроскопічні властивості Всесвіту, які обумовлюють появу в ньому людини. Для сучасних версій антропоного принципу характерною є взаємодія космології раннього Всесвіту та «об'єднаних» теорій фізики елементарних частинок.

Певними кроками на шляху формування поняття антропоного принципу дослідники вважають визначення в 1923 р. А. Еддінгтоном числа протонів у Всесвіті, яке, за його ідеєю, могло впливати на деякі фізичні константи. Ближче до майбутньої теорії підійшов у своїх роботах в 1937-1938 рр. П. Дірак, висловивши так звану гіпотезу великих чисел. Далі були аналіз фізичних умов, необхідних для виникнення життя, проведений Ф. Хойлом; висловлена Дж. Хітроу думка про тривимірність простору як обов'язкову передумову для існування "спостерігачів" та його ж вказівка на описаний рівняннями Ейнштейна зв'язок між щільністю матерії Всесвіту, його розмірами і часом існування (з останнього випливало, що Всесвіт обов'язково заселяється живими організмами) привели до формування антропоного принципу. Певне коло ідей було узагальнене і назване саме "антропоним принципом" фізиком-релятивістом Б. Картером у 1974 р. Від самої своєї появи теорія антропоного принципу стала досить дискусійною проблемою як для природничонаукової, так і для філософської думки. Досить сказати, що до сьогодні немає достатньої одноманітності навіть у його формулюванні. Вже Картер викладав антропоний принцип у двох варіантах, або аспектах, - "слабкому" і "сильному" Сильна версія антропоного космологічного принципу полягає, насамперед у тому, що реальність Всесвіту залежить від існування людини та постулює такі теоретичні положення: біологічний відбір фундаментальних констант визначає специфіку та структуру Всесвіту; само виникнення Всесвіту у значній мірі детерміновано існуванням людини (Дж. Уїлер). Слабка версія антропоного космологічного принципу полягає у наступному: те, що ми очікуємо спостерігати, повинно бути обмежено умовами, які є необхідними для нашого існування як спостерігачів (Б. Картер).

Відомо, що антропоний принцип — один із принципів сучасної космології, який стверджує, що світові фізичні константи оптимально доцільні для виникнення біосфери і початку соціогенезу. Як стверджують учені, навіть незначні зміни параметрів фізичних констант могли б призвести до неможливості виникнення життя на нашій планеті. Так, наприклад, І. А. Климишин зазначає з цього приводу наступне: «Ось передовсім декілька прикладів, що стосуються умов на нашій планеті: 1. Вісь добового обертання Землі нахилена до площини, в якій планета рухається навколо Сонця, під кутом $66,5^\circ$, тим самим забезпечується на Землі зміна пір року, істотно злагіднюється клімат планети... 3. Атмосфера Землі складається з таких газів і в такому співвідношенні, які найкраще сприяють життю на планеті. Справді, якби концентрація кисню тут була не 20,9% (за об'ємом), а, скажімо, 50%, то все, що може горіти, давно згоріло б. А коли кисню було б менше за 10%, то горіння стало б узагалі неможливим. 4. В атмосфері Землі є всього 0,03% вуглекислого газу і «сліди» (близько 0,23%) водяної пари. Але якраз їхні молекули інтенсивно поглинають інфрачервоне випромінювання земної поверхні... Внаслідок цього тут виник «парниковий ефект»: середня температура біля земної поверхні досягла $+15^\circ$ Цельсія. Без цього ефекту вона була б на 40° нижчою, тобто усього - 25°C . І, річ ясна, вода на Землі легко перетворилася б у сніг і лід... В атмосфері Землі, на висотах від 15 км до 80 км (найбільше – на висоті біля 25 км) є молекули озону (там кисень частково об'єднується в триатомні молекули)... Так, якби їх зібрати біля поверхні Землі при температурі і тиску, типових для земної атмосфери, то товщина шару озону становила б усього 2,5 міліметра. А проте він відіграє величезну роль у збереженні всього живого на Землі, поглинаючи вбивчі ультрафіолетові промені Сонця» [4:105 - 106]. На нашу думку, слід підкреслити принципову різницю між завданнями науки, філософії, релігії, адже саме тоді проблема загально - філософського аналізу витоків, значення та сенсу теорії антропоного космологічного принципу може бути вирішеною. Так, наука є системою знань, що знаходяться в процесі розвитку, системою понять про явища та закони зовнішнього світу. Причому для вирішення поставлених вище завдань даної статті особливе значення має саме природознавство, адже наука взагалі, в тому числі гуманітарне знання, містить у собі філософію та релігію. Природознавство базується на визнанні об'єктивності світу, закономірності його світобудови та пізнаваності людиною. Причому, як це довів у своїх дослідженнях А. І. Осипов, саме вищевказані постулати є об'єктом віри : «Сучасна наука навіть при всіх її величезних досягненнях, а точніше, завдяки їм, поводить себе більш скромно, ніж наука недавнього минулого. Вчені тепер не так часто, як у минулому, говорять про безумовні закони, частіше про теорії та гіпотези, менше – про

детермінізм та більше - про вірогідність, менше – про «істину» і більше – про «моделі» [5:141]. Говорячи про визначення філософії, слід зазначити, що вона як форма свідомості створює світобачення, що завдяки цьому ближче за все по суспільній функції до неї стоїть релігія, тоді як наука не може бути світобаченням, тому що світоглядні питання входять виключно до філософії та релігії та до галузі природознавства не відносяться. Отже, враховуючи наведені вище зауваження щодо взаємовідношення науки, філософії та релігії, розглянемо з природничонаукових позицій сенс і значення теорії антропоного космологічного принципу. Адже у зв'язку з космічною активністю людини та кризою в квантовій фізиці значення наукових та філософських інтерпретацій сутності антропоного принципу стає все більше актуальним. Так, суто наукові позиції щодо вивчення останнього співіснують із філософськими та теологічними, причому серед теологів існують різноманітні точки зору на антропоний принцип, від поєднання інтерпретацій останнього з телеологічним аргументом доказу існування Бога до визнання обмеження антропоного принципу, нездатності його бути узгодженим із сучасними філософськими та богословськими трактуваннями основного питання філософії. Висновки Б. Картера, одного із засновників цієї теорії, як про це вже йшлося на початку даного дослідження, призвели до того, що ряд вчених стверджує, що Всесвіт створений саме для того, щоб у ньому з'явилися спостерігачі. «Проблема Спостерігача має не тільки фізико-космологічний та філософський аспекти, але і біологічний, оскільки спостерігачем виступає людина чи створені нею прилади. Фактично проблема спостереження ширша, ґрунтовніша та складніша, ніж це слідує із розглядання Антропоного принципу. Це можна бачити хоча б на прикладах, що демонструють дію Принципу неочевидності чи неясності. Крім того, людина здатна проявити здібності не тільки стороннього спостерігача, але й активіста, погрожуючи існуванню і Землі, і Космосу» [6:25-26]. Отже, однією з основних у контексті досліджуваного питання є Проблема Спостерігача. Досліджуючи світоглядні інтерпретації антропоного космологічного принципу, слід, передусім, зупинитися на аналізі основних методологічних принципів дослідження процесу еволюції. Причому слід підкреслити, що для науковців не є можливим проаналізувати розвиток світобудови від початку існування Всесвіту до наших часів: відсутні експериментальні дані та неможливим є відтворення досліджуваних процесів. Як відомо, в основі еволюційної теорії знаходиться ідея розвитку, яка свого часу дала змогу вченим поєднати між собою явища та факти, що мали різне походження. Проте, якщо взяти за основу еволюційну теорію, то слід наголосити на тому, що в такому випадку сама наука як засіб об'єктивного пізнання світу є неможливою. Адже якщо людина була породженням матерії, тоді її думки не мають ідеальний характер, вони є наслідком випадкового поєднання елементарних частинок. Крім того, еволюціонізм не дає об'єктивного пояснення факту єдності законів світу та входить у протиріччя з Другим началом термодинаміки. Різновидом еволюційної теорії, як відомо, є теорія Великого вибуху, яка вважається основною теорією виникнення Всесвіту. «Згідно із сучасними уявленнями, спостережуваний нині Всесвіт виник 13,7 млрд. років тому з початкового «сингулярного» стану і з того часу розширюється та охолоджується. Найбільш раннім моментом, що описується в еволюції Всесвіту, нині вважається момент Планківської епохи з температурою приблизно 1032 К та густиною 1093 г/см³. Ранній Всесвіт являв собою однорідне та ізотропне середовище з великими значеннями густини енергії, температури та тиску. У Планківську епоху гравітація відділилася від інших полів. Наприкінці епохи Великого об'єднання (10-43 та 10-36 с) в стані Всесвіту відбувся фазовий перехід, що привів до наступної інфляційної епохи — періоду надзвичайно швидкого експоненціального розширення. Впродовж цього проміжку Всесвіт розширився принаймні в 1026 разів. Після інфляції (приблизно 10-34 с) він складався із кварк-глюонної плазми. Десь у проміжку часу до 10-31 с відбулося порушення симетрії, внаслідок чого в світі навколо нас більше частинок, ніж античастинок. У час приблизно 10-6 с в охолодженій при розширенні кварк-глюонній плазмі почали утворюватися баріони — протони та нейтрони» [7:150]. Крім цього теорія інфляції припускає народження спостережуваного Всесвіту з маленької спочатку причинно-зв'язаної області, що пояснює однорідність та ізотропність Всесвіту. Габблові розширення є рухом по інерції завдяки великій кінетичній енергії, що була накопичена в ході інфляції. Будь-яке інфляційне розширення починається з планківських розмірів і часів, коли сучасні закони фізики починають адекватно описувати процеси, які відбуваються в цей момент. Єдина причина прискореного розширення в рамках загальної теорії відносності — це негативний тиск. Такий тиск можна описати скалярним полем, який отримав назву інфлантона. Зокрема, таким же чином можна описати і тиск фізичного вакууму (космологічну константу). В кінці інфляційної стадії це поле повинне розпадатися, в іншому випадку експоненціальне розширення ніколи не закінчиться.

До нерозв'язаних проблем інфляції можна віднести стрибки температури в дуже великому діапазоні, в якийсь момент вона падає майже до абсолютного нуля. У кінці інфляції відбувається

повторний нагрів речовини до високих температур. Відомо, що католицька церква ще в 1952 р. прийняла ідею Великого вибуху як таку, що узгоджується з Біблією. «Директор Ватиканської Астрономічної Обсерваторії вважає, що теорія Великого Вибуху не суперечить біблійній історії про створення світу. «Великий Вибух не суперечить вірі», - сказав ватиканський астроном ... під час відкриття виставки «Історії з іншого світу: Всесвіт в нас і поза нами», яка триватиме в Пізі – рідному місті батька астрономії Галілео Галілея. Отець Хосе Габріель Фюнес додав також, що пояснення Великого Вибуху – «це найкраща теорія, яку ми наразі маємо для пояснення створення всесвіту». Теорія припускає, що створення світу розпочалось 14 мільярдів років тому величезним вибухом, у часі якого були створені простір, час, енергія і матерія, планети і зірки, які тепер перебувають в постійному розширенні» [8:1]. Але переважна більшість православних богословів не сприймає схвально цю так звану еволюційну ересь. «Сама ідея християнського еволюціонізму заснована на спекулятивному розповсюдженні та перенесенні духовної еволюції людини до Бога (тобто незбагненого розсудком спасіння віруючих християн, можна сказати, еволюції образу Божого в подобу Божу) на природний розвиток всього створіння. При цьому християнські еволюціоністи закривають очі на всю спадщину святих отців в досвіді трактування книги Буття та ігнорують той факт, що розвиток (еволюція) людини до Бога є результатом сумирності людини перед Богом...» [9:246]. З самого початку свого існування, тобто з першої середини ХХ століття, особлива запеклість суперечок навколо теорії Великого вибуху мала навіть не науковий, а світоглядний характер. Але головним моментом стало припущення, що первинною формою існування Всесвіту була концентрація всієї речовини в нескінченно малій точці. Так як це означало чи не пряме підтвердження біблійної картини створення світу Богом. Дійсно, те саме абсурдне з точки зору матеріалістичної логіки поняття космічної сингулярності цілком можна вважати синонімом для позначення Бога як Творця. Отже, наукові дослідження ХХ століття у відповідних інтерпретаціях можуть розглядатися в контексті креаційної парадигми. «Науковий креаціонізм на основі дослідницьких даних приходять до наступних висновків: 1) Всесвіт виник раптово, енергія та життя виникли з нічого, 2) мутацій та природничого відбору явно недостатньо, щоб забезпечити розвиток складних організмів з єдиного простого, 3) зміни спостерігаються лише в межах визначених, вже існуючих родів рослин та тварин, 4) людина не виникла від мавпи, 5) розташування геологічних пластів пояснюється теорією катастроф, включаючи і великий потоп, 6) порівняно недавній час виникнення землі та живих організмів» [10:18]. Відомо, що науковий креаціонізм передусім ідеологічно протистоїть науковому еволюціонізму. З нашої точки зору, основна причина розходження міститься не стільки в науковій площині, скільки в галузі моралі. Адже саме еволюціонізм спричинив виникнення ідей расизму та гітлеризму, що повністю узгоджуються з дарвінівським вченням про походження рас та їх нерівність, а також ідеї класової боротьби, яка є провідною в марксизмі. Крім того, саме еволюціонізм за допомогою боротьби за існування обіцяє краще майбутнє людству, яке обіцяли також нацисти, комуністи, різноманітні сектанти. Останні саме в людській природі знаходять власне джерело покращення, що в наш час призводить до порушень норм біоетики. Наука другої половини ХХ ст. ліквідувала протилежність біології й фізики в розумінні еволюції. З'ясувалося, що процеси ускладнення організації властиві не тільки біологічним системам, але й неорганічній природі систем (концепція еволюції Всесвіту Фрідмана та Хаббла, нерівноважна термодинаміка Пригожина, ідея самоорганізації в кібернетиці Вінера). Еволюція зачіпає не тільки макроскопічні тіла, а й світ елементарних частинок, основні типи фізичних взаємодій. Таким чином, ідея розвитку, еволюції здобуває глобальне космічне значення, межі застосовності її розширилися від об'єктів мікросвіту до Метагалактики. Це призвело до формування концепції так званого глобального еволюціонізму, як системи уявлень про загальний процес розвитку природи у всіх його різноманітних природно - історичних формах: соціальної та біологічної еволюції, еволюції Землі, сонячної системи, Всесвіту. Вона забезпечує екстраполяцію еволюційних ідей, що одержали обґрунтування в біології, астрономії та геології, на всі сфери діяльності й дослідження неживої, живої і соціальної реальності як єдине універсальне еволюційного процесу. Стверджується думка, що начебто Всесвіт - це не механізм, одного разу заведений Зовнішнім Наблюдателем (Розумом), доля якого визначена раз і назавжди, а система, що самоорганізується; людина не просто активний внутрішній спостерігач, а діючий елемент системи.

В обґрунтування глобального еволюціонізму свій внесок зробили численні природничі дисципліни. Але визначальне значення в його затвердженні зіграли три найважливіші концептуальні напрямки в науці ХХ ст.: теорія нестационарного Всесвіту, синергетика, теорія біологічної еволюції і розвинута на її основі концепція біосфери і ноосфери. Відомо, що лауреат Нобелівської премії І. Пригожин, аналізуючи нерівноваженість процесів, які відбуваються у Всесвіті, сформулював тезу

«порядок з хаосу», вважаючи, що джерелом порядку у Всесвіті є саме нерівноваженість. «Це, звичайно, не пояснює самого порядку речей у Всесвіті, про що Пригожин, до речі, вважав за необхідне мовчати, але нерівноваженість, як факт, дає можливість реалізації практично будь-якого порядку цих речей, дає місце дії творчої силі Божої, що дуже важливо і повинно розглядатися як безсумнівне досягнення. На цьому шляху Пригожин також приходять до висновку, що треба кардинально переглянути поняття часу» [11:13]. В парадигмі ж інформаційного підходу інтерпретація антропного принципу полягає в тому, що при будь-яких початкових умовах у Всесвіті почнуть виникати складні структури, тому що відповідно із концепцією інформаційного психофізичного монізму, внутрішня інформація зв'язує світ в єдине ціле. На думку М. М. Шугасва, самоорганізація матерії без інформації не мала місця при виникненні нашого світу, не існує вона без інформації і зараз. «Таким чином, ми бачимо ефективність холистичного підходу при розгляданні та трактовці явищ Всесвіту...антропний принцип у Всесвіті, як наслідок тонкої «надбудови» фізичних констант, яскраво свідчить про пріоритетність холізму та неспроможність (в глобальному сенсі) редукціонізму як метафізичних принципів світобудови» [11:23]. Розглядаючи зв'язок між філософськими та релігійними інтерпретаціями антропного космологічного принципу, слід передусім звернути увагу на доцільність світобудови та сутність телеологічного аргументу, до якого все частіше у відповідних публікаціях звертаються вчені та філософи. В цьому контексті ретельно аналізується числове співвідношення світових констант та їх непереврене значення для виникнення Всесвіту та підтримці його існування. «Для християн антропний принцип виступає свідченням особливого становища людини у світобудові, проявом любові Творця до людей. Спостерігаючи все нові прояви антропного принципу, ми переконуємося в істинності того, що людина – це особлива частина Божого створіння і всі елементи світобудови створені Богом. Для забезпечення повноцінного духовного і фізичного існування людини задля облаштування життя на землі і пізнання свого Творця Бог дав людині здібність до пізнання оточуючого світу. Тому активність людини як суб'єкту науки обумовлена її божественним призначенням і також є проявом антропного принципу в світобудові» [12:2]. В православному богослов'ї, як відомо, використовуються наступні аргументи, що в теоретичному плані допомагають визнати буття Бога: космологічний, телеологічний, онтологічний, психологічний, історичний, моральний, релігійно-досвідний. Причому в католицтві вони мають назву доказів існування Бога. Отже, саме телеологічний аргумент заснований на доцільності та розумності існуючого світу: світобудова вражає своєю гармонічністю та закономірністю, яка свідчить про всемогутність Божу. «Не має не тільки ніяких емпіричних підстав заперечувати розумність світобудови, але не враховуючи її, наука навряд чи могла б існувати. Хоча з чисто формально-логічної точки зору закономірність світобудови в цілому та всіх її частин не може бути доведена. Існують й інші міркування. Кант, наприклад, виходячи із своєї системи, говорив про закономірність не світу, а розсудку: «Розсудок не бере свої закони (а ргіогі) з природи, а наказує їх їй» [5:87]. Слід сказати, що доба постнекласичної науки характеризується, між іншим, також пошуками відповідних підстав для діалогу між наукою та релігією. Так, вчені-астрофізики сьогодні приділяють велику увагу біблійним свідченням про походження та розвиток Всесвіту. Істину біблійної космології сьогодні підтримують сучасні дослідження на межі астрономії та фізики. В цьому контексті можна навести деякі біблійні твердження, які мають космологічну значущість. « 1. Бог існував до Всесвіту. Бог існує зовсім окремо від Всесвіту і все ж таки може знаходитися скрізь усередині нього (Буття 1:1, Колоссянам 1:16-17). 2. Час має початок. Існування Бога передувало часові (II Тимофею 1:9, Титу 1:2). 3. Ісус Христос сотворив Всесвіт. Він же не має початку та не був створеним (Іоанн 1:3, Колоссянам 1:16-17). 4. Бог сотворив Всесвіт з того, що не може бути сприйнято п'ятьма органами чуття (Євреям 11:3). 5. Після свого воскресіння Ісус мог проходити крізь стіни своїм фізичним тілом, що є доказом його надприродної сутності (Лука 24:36-43, Иоанн 20:26-28). 6. Бог дуже близько, і вагу Його ми не можемо бачити - наступне свідчення Його надприродності (Ісход 33:20, Второзаконня 30:11-14, Иоанн 6:46). 7. Бог створив Всесвіт таким чином, щоб він забезпечував людське існування (Буття 1 і 2, Неемія 9:6, Йов 38, Псалом 8:3, Ісайя 45:18) » [13:16-17]. В сучасній науковій та філософській літературі, а також у деяких богословських працях обґрунтовуються три інтерпретації антропного принципу: 1) так звана ідея ансамблю світів; 2) ідея дизайну; 3) христоцентричне бачення сенсу антропного космологічного принципу. Отже, перша інтерпретація передбачає наукове припущення існування численних Всесвітів. «Виникнення людини можливе лише в одному з цих Всесвітів і веде до селекції світу, сумісного з нашим існуванням. В межах ідеї ансамблю припускається існування інших світів, які ми не можемо спостерігати, проте це зовсім не означає, що їх не існує. Хоча антропне поєднання констант маловірогідне, воно все одно реалізується в нескінченному ансамблі

світів, тому в нашому світі справедливий антропний принцип» [14:5]. Як відомо, у другій половині ХХ століття принцип Коперніка поступився антропному космологічному принципові, і це означає передусім визнання унікальності земних умов життя. Крім того, ідея множинності світів сьогодні розглядається також у контексті православної телеології, і хоч гіпотеза ансамблю світів може бути поясненою теоретично (наприклад, теорія Фридмана, згідно з якою Всесвіти опиняються начебто вкладеними один в інший та утворюють складну структуру), все ж-таки етичні її аспекти перевищують суто наукове значення останньої. Ідея дизайну полягає в тому, що Всесвіт схожий на твір архітектора, який створює моделі конструкцій, маючи на увазі при цьому досягнення визначеної мети, тобто людини за допомогою законів фізики. Христоцентрична інтерпретація антропного космологічного принципу передбачає, що мета Всесвіту – це боголюдина як вільне поєднання Божественної та людської природи. «Таким чином, при порівнянні християнського антропоцентризму з сильним антропним космологічним принципом ми в обох концепціях знаходимо людину, заради якої створений та розвивається Всесвіт та його матерія. Крім того, в обох концепціях людина покликана пізнавати природу, тобто Всесвіт. Але в християнській антропології таке пізнання припускає відкриття Творця через Його творіння та поклоніння Йому як своєму первообразу» [15:5]. Отже, деякі православні богослови визнають обмеженість антропного принципу, адже антропний принцип – це передусім аргумент, який вказує на особливі умови існування Всесвіту, який не є самодостатнім. Констатація цього положення змушує вчених, філософів та богословів шукати причину появи Всесвіту поза ним самим. Крім того, про обмеженість антропного принципу заявляють сьогодні еволюціоністи. Ось їх аргументи. «Є кілька варіантів антропного принципу, зокрема, один із них стверджує: те, що ми очікуємо побачити, має відповідати умовам, необхідним для нашої присутності як спостерігачів. Це правильно, але тривіально: якщо ми спостерігаємо, то ми вже існуємо, тобто зовнішні умови так чи інакше вже є сумісні з нашим існуванням. У зв'язку з цим немає ніякої потреби вводити додатковий принцип зацікавленості Всесвіту в існуванні саме розумної істоти, вона сама по собі формується внаслідок системності процесів самоорганізації енергії та речовини.

Другий варіант антропного принципу виглядає радикальніше: Всесвіт має бути таким, щоб для його спостереження міг з'явитися спостерігач, який своєю появою зробить реальним існування Всесвіту. Цей парадокс певною мірою бентежить недосвідчений розум, але не слід забувати про один простий аргумент: якщо Всесвіт щось "знає" і "хоче", щоб його спостерігали, то сам антропний принцип виявляється зайвим, оскільки Всесвіт із такими ознаками свідомості є самодостатнім.

Видима доцільність зовнішнього світу зумовлюється чинниками набагато простішими: будь-які неоптимальні варіанти будови та функції у відкритих системах взагалі не можуть реалізуватися внаслідок зростання ентропії з наступною руйнацією. Тільки найбільш збалансовані за багатьма параметрами системи здатні до тривалого існування та подальшого прогресивного розвитку» [16:33]. Проте ми знаємо, що справжня наука сьогодні все частіше поєднується з відповідними креаційними дослідженнями. З точки зору богословських підходів до з'ясування сутності антропного принципу, останній не є дуже сильним саме з світоглядних позицій, адже заперечує тільки примітивний механістичний погляд на природу. Але в контексті сучасних формулювань основного питання філософії антропний принцип не може дати відповіді на традиційне питання: «що є первинним, матерія чи свідомість?» Адже відповідь, виходячи з розумності світобудови буде йти всупереч відомій марксистській інтерпретації основного питання філософії. «Насправді питання філософії є більш глибокими. Так, світ влаштований розумно, так, думка передує матерії. Але чи присутній розум в матерії як у цілому, чи він є чимось зовнішнім, трансцендентним по відношенню до неї? Простіше сказати: чи розчинено божество в природі, чи Бог, існуючи незалежно від природи, від простору і часу, Сам створює весь світ? – Ось більш серйозне філософське питання, над яким людська думка працювала протягом віків і більш глибоко, ніж над «основним марксистським». І відповіді на це питання антропний принцип дати вже не може» [10:34]. Так, відомо, що в сучасних філософських дослідженнях з сенсу та інтерпретацій основного питання філософії, присутнє критичне відношення до марксистської його інтерпретації. Так, відомо, що свого часу Ф. Енгельс дуже вузько тлумачив питання про відношення духу до природи, адже питання «Яким є відношення між духом і природою?» не зводилося до питання «Чи Бог створив світ чи світ існував вічно?» Аналізуючи сенс основного питання філософії та його інтерпретації, зокрема марксистської, сучасний вітчизняний дослідник Д. Сепетій у своїх лекціях зазначає з цього приводу наступне: «Відповідно, Енгельс дає спотворену картину філософських напрямків, поділяючи всіх філософів на два «табори» - матеріалістів та ідеалістів, і ототожнюючи матеріалізм з атеїзмом, а ідеалізм з теїзмом-креаціонізмом. Насправді є багато онтологічних напрямків; в сучасній філософії набагато більш

важливою, аніж опозиція матеріалізм-ідеалізм, є опозиція матеріалізм-дуалізм. Ототожнення матеріалізму з атеїзмом, а ідеалізму з теїзмом-креаціонізмом теж не відповідає традиційному змісту цих понять. Зокрема, атеїст (людина, яка не вірить в існування Бога, а вважає природу самодостатньою) може не бути матеріалістом. Так, у сучасній філософії свідомості впливовим є натуралістичний дуалізм, який припускає, що в самій природі є щось нематеріальне, нефізичне, - психіка (свідомість) як суб'єктивний «вимір» відчуттів, емоцій, мислення, воління; психічне Я як носій - суб'єкт психічних станів і процесів» [17:2]. Отже, марксистська філософія була заснована на пріоритеті матеріалізму та класової боротьби, формувала відповідну методологію для розвитку наук, проте доба постнекласичної науки диктує інші пріоритети, зокрема такі, як: особливе значення теорії інформації та інформаційних технологій, наук про життя та етичні теорії, які передбачають захист життя людей та тварин перед загрозою розповсюдження біотехнологій та інших цінностей доби глобалізації, інтеграцію окремих наук між собою, а також з окремими філософськими та релігійними концепціями тощо, зокрема це стосується також сучасних світоглядних інтерпретацій антропного космологічного принципу.

Розглянувши в даній статті сенс наукових, філософських та релігійних інтерпретацій антропного космологічного принципу, загальне та особливе між ними, слід зазначити, що саме подальші дослідження холистичного методологічного принципу будуть сприяти зближенню наукового та релігійного світобачення, подальшого діалогу між наукою та релігією, науковим креаціонізмом та теїстичною космологією. Слід наголосити також на тому, що саме завдяки теологічній інтерпретації антропного космологічного принципу наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття були зроблені відповідні дослідження для перегляду атеїстичної догми про випадкове виникнення Всесвіту, адже сучасні науковці довели в своїх численних публікаціях те, що всі світові константи ідеально підходять для виникнення життя та його підтримки.

Висновки:

1. Антропний принцип виконує методологічну роль принципу доцільності на фізичному рівні. В роботі принцип доцільності розглядається з філософських позицій, а також у якості телеологічного аргументу православного християнського богослов'я.

2. Доведено, що наявність спостерігача на планеті Земля в онтологічному плані вимагає переходу від принципу Коперніка, який, як відомо, в своїх висновках позбавив Землю центрального положення у Всесвіті, так як подібний розвиток світоглядних ідей протирічить багатьом релігіям та філософським системам, в яких ідеться про виключне положення людини у Всесвіті, до принципу антропності в космологічних побудовах, що дозволяє визначити сутнісні характеристики життя на планеті Земля, дійсне місце людини в пізнанні Всесвіту та в пізнанні її самої.

3. Антропний принцип являє собою також конкретне висловлення мети, де ціллю розвитку природного світу є поява людини, суб'єкта спостереження. Причому Проблема Спостерігача аналізується як у фізико-космологічному, так і в філософському аспектах, а також у біологічному.

4. Поява життя і розуму можлива лише у вузькому діапазоні фізико-астрономічних умов.

5. Той факт, що людство, спостерігач виникли, доводить, що відповідні умови насправді мали місце в ході розвитку Всесвіту.

6. Актуальність теорії антропного космологічного принципу полягає також і в тому, що остання, на відміну від теорії Коперніка, звертає особливу увагу на геоцентризм та наближується до християнської Об'яви, космологія якої теж геоцентрична.

7. В парадигмі інформаційного підходу інтерпретація антропного космологічного принципу полягає в тому, що при наявності будь-яких початкових умов у Всесвіті виникнуть складні структури, так як у відповідності з концепцією інформаційного психофізичного монізму, внутрішня інформація Всесвіту зв'язує світ в єдине ціле.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мумриков Олег, священник. Космогония и космология: альфа, омега и предельные вопросы // <http://www.bogoslov.ru/text/3107623.html>
2. Казютинский В. В., Балашов Ю. В. Антропный принцип. История и современность. // Природа. № 1. – 1989. – vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/NATURE/OLD/ANTROP.HTM.
3. Дичко Иван. Антропний принцип у Всесвіті // Рідний край. – 2012. - № 2 (27). – с. 54-57.

4. Климишин І. А. Фрагменти космології. Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ, Видавець Третяк І. Я. 2012. – 124 с.
5. Осипов А. И. Путь разума в поисках истины / А. И Осипов. – 8-е изд., стер. - Краматорск: «Тираж - 51», 2009 – 386 с.
6. Оспанова Н. К. Антропный принцип з позицій палеонтологічних і біологічних даних // Труды Института геологии Академии наук Республики Таджикистан. Нов. Сер. Вып.8. Душанбе: Дониш, 2009. – с. 24 – 41.
7. Колтачихина О. Ю. Ж. Леметр та його теорія Великого вибуху (до 80-річчя створення) // Наука та наукознавство. – 2011. – № 2. – с. 143-155.
8. Українська правда//[http://forum.pravda.com.ua/read.php 2,211833017](http://forum.pravda.com.ua/read.php?2,211833017)
9. Буфеев Сергей. Почему православный не может быть эволюционистом // Шестоднев против эволюции. В защиту святоотеческого учения о творении. – Москва: «Паломник», 2000 – с. 233 – 276.
10. Цит. за: Тимофей, священник. Православное мировоззрение и современное естествознание. Уроки креационной науки в старших классах средней школы. – Москва: «Паломник», 2004 – 367 с.
11. Климик И. Антропный принцип во Вселенной: попытка православного осмысления // <http://www.bogoslov.ru/text/256660.html>
12. Морозова Е. Г. Действие антропного принципа в мироздании // <http://www.creationism.org/crimea/text/54.htm>
13. Росс Хью, доктор астрофизики. Астрономические доказательства существования библейского Бога // <http://www.scienceandapologetics.org/text/268.htm>
14. Шашкова Л. О. Антропна перспектива науки та її богословські інтерпретації // <http://www.info-library.com.ua/books-text-11398.html>
15. Гоманьков В. И. Антропный космологический принцип и христианский антропоцентризм // <http://www.synergia.ith.ru/kerigma/rek-lit/nauka/creat/stat/to>
16. Огінова І. О., О. Є. Пахомов. Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі): підручник. Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2011. – 540 с.
17. Сепетій Д. М. Психофізична проблема у сучасній філософії: дуалізм vs матеріалізм (лекції) // http://dsepetij.ho.ua/mind_body.htm

Чуйкова Олена Володимирівна - кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії та біоетики Одеського національного медичного університету.

УДК 314.156.(477)

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР НООЕТИЧНИХ ІДЕЙ: ПАСІОНАРІЙ, ЛЮДИНА ВИЖИВАННЯ (SURVIVALIST), “СОЛЯРИСТИЧНЕ СПІВТОВАРИСТВО”, “НООЕТИЧНА ЛЮДИНА”, ХРИСТОПОДІБНА ЛЮДИНА (В. Ф. ВОЙНО-ЯСЕНЕЦЬКИЙ, А. ШВЕЙЦЕР) У ПОШУКАХ НООЕТИЧНОЇ “НОВОЇ ЛЮДИНИ”

В статті проводиться концептуалізація нооетичних ідей у вимірі антропологізму та соціальної філософії. З цією метою нами знайдена низка філософських образів-концептів з різних філософських та (біо)етичних концепцій. Так, ми звертаємося до особистості пасіонарія з однойменної концепції Л. М. Гумільова. Потім ми звертаємося до біоетичної ідеї співтовариства “людей виживання” (survivalist) відомого біоетика В. Р. Поттера. “Соляристичне співтовариство”, що забуло про головну ідею любові до людства та відповідальності, що завинило через конкретних людей перед людством в цілому, включає космічні, планетарні коннотації концепції ноосфери В. І. Вернадського та етичне звертання до людства А. Тарковського та С. Лема. В майбутнє відходять поодинокі христоподібні особистості накиталт А. Швейцера та В. Ф. Войно-Ясенецького, в яких ми зараз можемо бачити ідеал нооетичної “нової людини”.

Ключові слова: нооетика, ноосфера, пасіонарій, біоетика, “людина виживання”, “соляристичне співтовариство”, нооетична людина